

ЉУВОДРАГ ПОПОВИЋ

**ШКОЛСТВО У ОКРУЗИМА ЧАЧАНСКОМ И
ГОРЊОМИЛАНОВАЧКОМ ОД 1916 ДО 1918. ГОДИНЕ**

ЉУВОДРАГ ПОПОВИЋ
УУ 11000 Београд
Архив Србије
Карнегијева 2

УДК 371 (497.11)
„1916/1918“

Школство у Србији окупираној од стране Аустроугарске, после 1815. године, недовољно је истражено. И, овај рад, као део истраживања ове теме, прилог је у том правцу.

Овог пута окрећемо се само једном делу теме — основном школству у чачанском и горњомилановачком крају, о коме ћемо изнети резултате до којих смо дошли.

ПРИПРЕМЕ ЗА ОТВАРАЊЕ ОСНОВНИХ ШКОЛА

Нашавши се под влашћу нападача крајем 1915. године, народ Србије почео је да преживљава тешке дане. Задатак окупационе управе био је да, поред омогућавања безбедног коришћења природних богатстава за ратне и друге циљеве, оствари и планове о трајном стицању територије. Један од елемената за то био је и рад на „културном пољу“. Из свих корака које је чинила, закључује се да је

она на том пољу наступила најоштрије, са задатком да разори националну културу поробљеног народа како би наметнула своју.

У том циљу — разарању Србије, и сламању свести о себи самом међу народом, један од елемената био је и рад са школском омладином. Зато је и посебна пажња њему посвећена, особито у основном школству. Основни смисао тога рада био је да у политички и идеолошки обојеној настави деца буду образована и васпитана под контролом окупатора. Школа је требало да буде та која ће омогућити да се велики број младих стави под стални надзор и дисциплину и усмерава у одређеном правцу. Зато се и прво започело са основном школом.

Припреме за отварање основних школа отпочеле су на самом почетку 1916. године. У првој половини јануара израђени су преднацрти организације основних школа у областима под управом ВГГ. Урађени су и основни принципи за њихово оснивање. Пролеће је дочекано са разрађеном организацијом основних школа у окупираној области. Она је регулисала низ ствари. Тако су за управитеље ових школа предвиђени официри, а за наставно особље лица из Монархије, пре свега подофицири неспособни за фронт, а онда остали. Надзор над школама поверен је органима Окружне команде.¹ Задатак Окружне команде био је да руководи наставом, васпитањем и здравственом негом у основним школама (преко за то одређених лица), и да решава о свему оном што је потребно у опремању и снабдевању школа и школских просторија.² У том циљу установљено је звање окружног школског референта, а по срезовима — среског школског референта. Док се у округу овим послом бавило посебно лице, у срезовима су школски референти ангажовани од стране војних учитеља, којима је то допуна у свакодневним пословима.³ Трошкови овако уређених основних школа падали су на терет општина и округа.⁴ Сиромашним општинама могао је ВГГ из својих средстава да одобри помоћ за отварање школа.⁵ Плаћање учитеља вршио је из својих средстава ВГГ.

Настава је у основним школама била обавезна. Школска обавеза започињала је са навршеном шестом годином живота и трајала до навршене дванаесте. Циљ овакве обавезе је да ученицима „душевну и телесну способност развије, да их снабде са знањима и способностима која су им потребна за даље образовање у животу...“⁶

Но, све „напоре“ аустроугарских власти на завођењу обавезне основне наставе укочио је недостатак наставног особља.⁷ Зато се проблему оспособљавања подофицира, који су имали да буду особље

основних школа, пришло на један други начин. Најпре је у априлу 1916. у ту сврху предвиђено организовање „педагошких курсева“ за подофицире.⁸ Окружне команде су, у том смислу, добиле задатак да сачине посебан попис људства које треба да се упути у Београд на учитељски курс.⁹ И, овакав курс одржан је у августу 1916. На њега су дошли подофицири који имају потребну способност за учитеље или учитељи који су то били у Монархији.¹⁰

Овај проблем је вероватно допринео и решењу — да се, сем подофицира омогући учитељима и учитељицама из аустроугарске монархије — цивилима, као и учитељима и учитељицама из Србије, да раде као предавачи у основним школама.¹¹

ОТВАРАЊЕ ШКОЛА

По обављеним припремама за отварање основних школа од стране аустроугарских власти у периоду јануар-март 1916. године, прешло се и на конкретан посао. Половином марта окружним командама упућени су расписи о оснивању редовних основних школа, са редовном наставом у њима.¹² Као резултат овога, отворене су школе у окрузима.

Округ Чачак

У свом извештају од 26. фебруара 1916. о отварању школа Окружна команда у Чачку изнела је да је у среским местима овог округа ситуација следећа:

1. Чачак: укупно 403 ученика, (дечака 210, девојчица 193); само један учитељ који задовољава услове, а то је подофицир Фердинанд Ковес, иначе и у цивилу учитељ, а сада је у функцији школског референта.

2. Ивањица: укупно 260 ученика (180 дечака и 80 девојчица); у месту нема никаквог учитеља.

3. Гуча: Овде је ситуација са учитељем иста као у Ивањници; иначе, има укупно 172 ученика (92 дечака и 80 девојчица).¹³

И у мају ситуација је иста. Зато је Окружна команда предложила ВГГ четири лица, која би, по њеном мишљењу, могла да одговоре овом послу. Предложени су: Бела Мајер (за кога је наведено да говори мађарски, немачки и словачки, поред чега је у загради ставио предлагач и српски, мислећи вероватно из сопственог искуства да су ови језици слични), Едмунд Ганц (који говори мађарски и сло-

вачки, са истом напоменом у вези српског), Марко Перић (за кога је наведено да говори немачки и савршено српски) и Антон Кол (за кога је наведено да говори немачки савршено, а сем тога и чешки и хрватски). Предлажући ову четворицу, команда је истовремено молила да се што пре приступи отварању школе у Чачку.¹⁴ Али, то, изгледа, није уродило плодом.

Свој захтев Окружна команда поновила је и у августу. Тада је изнета и целокупна ситуација за све школе на територији ова три среза: да постоји 39 школа (Чачак — 10, Гуча — 16, Ивањица — 13), али да ниједна није отворена. Но, и овог пута молба је одбијена због помањкања учитеља.¹⁵

Неповољна ситуација са школама и њиховим радом илуструје се и у једном извештају Окружне команде, поднетом крајем децембра 1916. године, у коме се наводи да у срезу Чачак до преласка ђака у старији разред не може да дође, јер ни школе у њему нису отворене.¹⁶

Ситуација се поправљала следеће, 1917. године. У Чачак су првих дана јануара стигле учитељице Вилма Добринић и Серафина Еркатовић и учитељ Семеул Мезик. Упис ученика за школу започет је 4. јануара, а настава — већ после шест дана.¹⁷ Касније пристиже и учитељица Олга Лешић, која је већ у фебруару премештена за Београд.¹⁸ На њено место из Београда су упућене, 3. фебруара, Јелка Врцибрадић и Емануел Гланц.¹⁹ У јануару је у Чачак пристигла и Јулијана Јамници, учитељица.²⁰ Тако је школа у овом месту могла нормално да ради.

И у Гучи је у овој години ситуација измењена. Ту је почетком године, боравио војни учитељ Александар Брикнер, који је руководио школом. Када је он, у другој половини фебруара, ради полагања испита на Филозофском факултету у Бечу, где је био апсолвент, добио дуже отсуство, заменила га је после месец дана Станка Кушец.²¹

Појачање учитељског кадра у Чачку је (у априлу 1917) и Ангелина Тот, учитељица.²² У октобру те године новопостављене учитељице у Чачку су Аница Рубеш и Мерцедес Зубранић,²³ а њима се у децембру придружују и Драга Цигановић²⁴ и Марија Витрисал.²⁵

Почетком 1918. године обогаћен је отварањем школа у још шест места овог округа: Јездина, Заблаће, Жича, Атеница и Жежевица, са 16 учитељица и учитеља. Прве четири добиле су по два учитеља, односно учитељице, Атеница три, а Жежевица — пет. Ово особље регрутовано од домаћих снага и постављено 11. јануара 1918, чинили су: Милена Врбовац, Владимир Вељашевић, Вукосава Тана-

сијевић, Кристина Терзић, Надежда Поповић, Круна Ковановић, Ивка Руменић, Персида Глигоријевић, Радојка Радоњић, Наталија Јеремић, Љубица Вучетић, Лепосава Васиљевић, Новка Јаворац, Надежда Поповић, Десанка Милошевић и Љубица Николић.²⁶ Уз њих је, по истој одлуци, требало поставити и по једног војног учитеља, али — вероватно услед њиховог недостатка, условљеног војном ситуацијом — до тога није дошло.

Учитељице Милена Врбавац и Надежда Поповић, док су (у 1917. године) биле без службе — користећи одредбе ВГГ и његовог Осмог одељења од 13. маја 1917. да учитељи могу приватно давати часове по одобрењу власти — затражиле да то чине у Чачку. Ово им је у октобру и одобрено, са напоменом да у групи могу имати највише три ђака и да подучавање мора бити искључиво латиницом.²⁷

Округ Горњи Милановац

Први подаци прикупљени су о школама у овом округу од стране окупатора у фебруару 1916. године.²⁸ Овај извештај говори о оснивању школа у Горњем Милановцу, Руднику, Моравцима, Прељини, Брђанима и Мрчајевцима — наравно под надзором окупатора.

По статистици (саставном делу овог извештаја), у округу је било 38 школа: у срезу Таково — 11, срезу Качер — 12 и срезу Љубић — 15, а укупан број ученика, који би похађао наставу, — 6.593 (3.546 ученика и 3.029 ученица).

У школама, које су отворене, ситуација је била оваква:

1. Горњи Милановац. Постоје две школе, обе су употребљиве и опремљене. Обавезни су да наставу похађају 772 ученика и ученице. Од тога школу, која је отворена 1. марта 1916. године, похађа њих 294 (191 ученик и 103 ученице). Ван школе их је 478 (324 ученика и 154 ученице). У отвореној школи су сви запослени — учитељице. Распоред међу њима: Зорка Радосављевић у I-а са 44, Живана Тошовић у I-б са 45, Лепосава Максимовић у I-ц са 55, Роса Зисић у II-а са 34, Зора Ракић у II-б, III-б, V-б са 48, Милица Марковић у IV и V-а са 35 и Јелена Стошић у III-а са 35 ученика и ученица.

2. Срез качерски. Отворене су две школе. У Руднику, у коме постоји једна употребљива школа, обавезно је да наставу похађа 143 ученика и ученице. Од тога, школу, која је отворена 1. марта 1916. и у којој је од 10. марта 1916. учитељица Катарина Михаиловић, похађало је 49 ученика и 11 ученица, распоређених од I до V разреда. Осталих 83 (55 ученика и 28 ученица) није похађало наставу.

У Љигу (једна употребљива школа) требало је 388 ученика и ученица да похађа наставу. Међутим, у школи, која је отворена 10. марта и у којој је учитељица Наталија Симић, било је свега 35 ученика и 11 ученица, распоређених од I до IV разреда. Сем њих 183 ученика и 159 ученица остало је ван наставе.

3. Срез Љубићи. У Мрчајевцима је школа отворена 15. марта 1916. Ову, не баш сасвим опремљену, школу требало је да похађа 796 ученика и ученица. Међутим, учитељице Петрија Симић и Милица Љешевић су у одељењима од I до IV разреда имале само 162 ученика и 34 ученице. Ситуација се донекле поправља у мају те године, када је за учитељицу дошла и Станислава Ковачевић и када је број ђака повећан на 210. Тада је сачињен и следећи распоред: Петрија Симић I-б и II разред са 73 ђака, Станислава Ковачевић у I-ц и III разред са 67 ђака и Милица Љешевић I-а и IV са 70 ђака. Али, и ван школе је, ипак, остао велики број деце — њих 586.²⁹

Детаљнији подаци о школама сачињени су тек у јулу 1916. Они садрже низ интересантних података: број школа, а међу њима оне које раде, а које не; од броја који је обавезан да похађа наставу, колико је у школи а колико ван ње; колики је број школских зграда, а од тога употребљивих, за поправку или је, пак, уништено; каква је њихова опремљеност и број учитеља који су постављени, са напоменама колико их је стварно потребно.³⁰

Овако дати, они су, по срезовима, следећи:

1. Горњи Милановац (Таково). У срезу постоји 10 школа, од којих ради само једна. Наставу је обавезно да похађа 294 (191 ученик и 103 ученице), а ван школе их је 2.071 (1.224 ученика и 847 ученица). Школских зграда је укупно 11: употребљиво — шест, за поправку — четири, а уништена је једна. Могу се одмах поправити оне четири школе. Опрема у шест школа задовољава, за допуну је код четири а неупотребљива је у оној уништеној. Бројно стање учитеља: седам цивилних, а треба још 19.

2. Рудник (Качер). У срезу постоји 10 школа, од којих раде две. Наставу су обавезни да похађају 2.524 ученика и ученица. Похађа: 106 (84 ученика и 22 ученице), а ван школе их је 2.418 (1.279 ученика и 1.139 ученица). Школских зграда је укупно 10: употребљиво — девет, а уништена једна, Опрема у осам школа задовољава, за поправку, односно допуну је у једној, неупотребљива је она у уништеној школи. Бројно стање учитеља: два цивилна, а треба још 21.

3. Прељина (Љубић). У срезу постоји 13 школа, од којих ради једна. Наставу су обавезни да похађају 3.774 ученика и ученице.

ШКОЛСТВО У ОКРУЗИМА ЧАЧАНСКОМ И ГОРЊОМИЛАНОВАЧКОМ ОД 1916. ДО 1918. ГОДИНЕ

Похађа: 196 (162 ученика и 34 ученице), а ван школе их је 3.578 (1.891 ученик и 1.687 ученица). Од постојећих 13 школских зграда, употребљиве су четири, а за поправку је девет и оне се могу одмах поправити. Опрема у 10 школа задовољава, у три делимично оштећена, али се може поправити. Бројно стање учитеља: два цивилна, а треба још 33.

Ако све ово сумирамо, видимо да у округу постоје 33 школе, а да раде само четири. Укупан број ученика и ученица је 8.663. Наставу похађа 596, а 8.067 не иде у школу. Од 34 школске зграде употребљиво је нешто више од половине — 19. За поправку и то одмах је 13, а две су уништене. Опрема за 24 школе задовољава, код осам је делимично употребљива и може се одмах поправити, а у две уништене школе је неупотребљива. Постоји 11 учитеља-це, а потребно је још 73.

У своме извештају од 22. јула 1916. о школским приликама у округу, Окружна команда је предложила да се отвори још 28 школа: у први мах 17 са 31 војним учитељем и седам помоћних учитеља, а у другом кругу још 11 са 17 учитеља.³¹

Овај захтев поновљен је и у извештају од 14. августа 1916. Том приликом је наведено да из Окружне команде није било лица које би требало упутити у Београд, на педагошки курс за подофицире.³²

Иначе, постојеће школе у овом округу су свој рад прекинуле 17. јула, а ђаци су све до почетка нове школске године били употребљени за лакше пољске радове.³³

Са почетком нове школске године настају нови проблеми. У школама недостају војни учитељи. Шаље се молба за доделу четири учитеља са завршеног педагошког курса у Београду, али њих нема. Зато се моли да се Рихард Зуца, писар у Окружној команди, иначе учитељ који говори српско-хрватски, постави за учитеља, али то остаје без одговора.³⁴

Ова ситуација вероватно је и повод телеграму који је Окружна команда упутила 19. октобра 1916. године са извештајем да основне школе у округу нису могле да буду отворене, јер нема војних учитеља.³⁵

Војни учитељи су почели да долазе тек почетком 1917. године.³⁶ Осмог јануара те године одређени су за учитеље у округу Иван Вагнер и Фајнрих Порт, с тим да ступе на дужност 1. фебруара. Двадесетпетог јануара стигло је и појачање. Наиме, решењем о размештању особља основних школа, у овај округ премештене су Јо-

сипа Белина, Марија Чанаки, Анка Ферари, Драга Хржић, Злата Ландроф.³⁷ Одмах нису ступиле на дужност Хржић, Ландроф и Чанаки. Прва је била у Београду у војној болници „Брчко“, а друга није дошла због болести.³⁸ Хржићка се, додуше, појавила у Горњем Милановцу у марту, али је у априлу упућена на комисијски преглед, јер је поднела молбу за премештај.³⁹ Но, то јој није уважено и она је остала и даље на истом месту. Ландроф је после болести стигла, и ту била и у децембру, као и Хржићка.⁴⁰ Немамо података шта је било са Маријом Чанаки, јер крајем марта још није стигла у Горњи Милановац.⁴¹

Развој ситуације на фронту изискивао је потребу да се војни учитељи већ у априлу разреше службе и упуте у своје јединице, тако да је ситуација и даље била неповољна.⁴² Али, то није утицало на Окружну команду да не настави са захтевима за постављање учитеља; овога пута са предлогом за домаће учитеље. Ово је уродило плодом у децембру 1917. године када је Осмо одељење известило Окружну команду да су јој додељени ради распореда 11 учитељица и један учитељ, с тим да почну рад од Нове године.⁴³

Од ових 11 троје је распоређено у Горњи Милановац. Роксанда Зисић,⁴⁴ Босиљка Ајдацић и Срејко Ђурић. Остале овако: Јарменовци — Катарина Михајловић, Милићевци — Марија Недић, Брезна — Лепосава Ђорђевић, Заграђе — Наталија Марић, Брђани — Роксанда Никитовић, Прељина — Даринка Ломић, Љубић — Драгиња Поповић, Миоковци — Ранка Јанковић и Калањевци — Марија Ђукнић. Почетком јануара 1918. овој групи се придружују и Милица Љешевић,⁴⁵ Кристина Терзић и Даница Красојевић.⁴⁶

О одређивању на службу у овај округ нових учитеља постоји још један податак. Наиме, 19. јануара 1918. Осмо одељење упутило је акт Окружној команди Београда да се округу у Горњем Милановцу додељују на службу 15 учитељица и два учитеља, и то домаћих. Списак њихових имена недостаје, па се тако не може утврдити да ли су међу њима и ових већ постављених 14 учитељица и један учитељ, или су то сасвим нова лица, и где су она евентуално распоређена.⁴⁷

Затварање школа

Затварање школа, а са њима и престанак рада, извршено је крајем септембра 1918, када је свим окружним командама наређено да то учине, а школе припреме за смештај трупа или болница.⁴⁸ Овом наредбом учитељи из Монархије упућени су у своја места, а домаће

наставно особље стављено је под контролу у складу са одредбама чл. 9 Наредбе о основним школама од 24. јула 1916. да постављење наставника „бива само за време трајања рата“.⁴⁹

ШКОЛСКИ ПРОГРАМ

Посебном наредбом Генералног војног гувернера о основним школама, у јулу 1916. посебно је третирана и настава.

Сем што је задржала оно што је пролетошњом организацијом утврђено, наредба се, говорећи о настави, посебно задржала на писму на коме ће се она изводити. Чланом 3 ове наредбе посебно је истакнуто да „у настави се искључиво употребљавају латинска слова“.⁵⁰ Ради успешнијег извођења наставе, Наредбом је регулисано да „у једном разреду не сме уопште бити више од 60 деце“.

Када говоримо о писму, морамо рећи да се о његовој јавној и званичној употреби окупатор посебно бавио. У јуну 1916. Врховна команда донела је одлуку да се у јавној и званичној служби укине ћирилица од 1. јануара 1917. Још брже је то решено са школама. У новој школској години имала се у овим школама предавати само латиница.⁵¹ „Старословенска ћирилица предаје се само у вези са источно православном религијском наставом“, писало је у Наредби о основним школама.

Иако је у фебруару 1917. предлагано да настава буде латиницом, а читање и писање ћирилицом буде као посебан предмет када ученици савладају латиницу, остало је по старом.⁵² Допуном Уредбе, извршеном у априлу 1917, одређено је да се у литургији задржи старо писмо — словенско, у управним пословима цркве, црквеним књигама и изводима из њих дозвољена је ћирилица. Али, уверења која су издавале општине морала су бити писана латиницом.⁵³

У свом раду учитељи и учитељице су се морали придржавати „наставног програма за основну школу“, који је била саставила, по посебним захтевима, окупациона управа. Њиме су били предвиђени следећи предмети: наука хришћанска, наставни језик, рачуница и геометрија, познавање природе, наука о човеку, лепо писање, цртање и гимнастика.

За ове предмете, састављени програм упућен је свим окружним командама 18. октобра 1916. и он је садржавао следеће одредбе за наставу од I до V разреда:⁵⁴

I Разред

Наставни језик:

Улазак у школу и излазак, ред у школи, поздрав старијега, ред и понашање у школском дворишту, на улици и у дому. Упознавање ученика са школом, дечије и школске ствари — употреба и чување њихово. Вежбање у посматрању и говору.

Упознавање домаћих животиња и разговор о њима. Разговор о кући и кућним стварима. Појам о ствари, појам о слици и речи. Подела речи на слоге и гласове. Елементи појединих слова, повлачење црта.

Читање и писање малих и великих слова.

Рачуница и геометрија:

Бројање и показивање бројева на стварима, цртама. Појам о сваком броју од 1—20. Усмено рачунање од 1—20, у сва четири вида. Писање цифара.

II Разред

Наставни језик:

Вежбање у разговору. Породица, град, село, занимање становништва. Цртање учионице, о школском дворишту и околини. Разговор о градини, о животињама. Годишња времена, дан и ноћ, недеља, месеци и година. Читање речи, подела на слоге, реченице. Писање на писанкама, на таблицама и табли.

Рачуница и геометрија:

Истим начином као у I разреду од 20—100. Усмено и писмено рачунање у сва четири вида.

III Разред

Наставни језик:

Читање течно и причање што се прочита. Име и радња у реченици — подмет и прирок. Писање по писанкама и преписивање чланака.

Рачуница и геометрија:

Од 100—1.000. Метарске мере. О линијама, угловима, троуглу, квадрату.

IV и V Разред

Наставни језик:

Читање и тачно и са разумевањем. Све врсте речи. Просте и сложене реченице. Писање по писанкама, вежбанкама, писање диктандо и описивање појединих лаких причица.

Рачуница и геометрија:

Од 1.000—1.000.000, све рачунске радње са једноименовим и разноименованим бројевима, сложено рачунање. Метарске мере и десетни бројеви. Израчунавање времена. По могућству, правило тројно.

Исто што и у III разреду са додатком о ромбу, ромбоиду, трапезу, трапезоиду.

Познавање природе:

Истим начином као и у пријашњим разредима и даље још. О печуркама — отровне и неотровне, о живи и термометру, барометру, о киши, снијегу, леду, итд.

О човеку:

У III и IV и V разреду: Делови човечијег тела: глава, врат, труп, руке и ноге. О чулима и неговању чула. Унутрашњи делови, органи тела, њихова функција — ове само у IV и V разреду. О храни и стану.

Писање:

Лепо писање по прегледима.

Цртање:

Према дечијем развитуку и разуму.

Гимнастика:

У I и II разреду дечије игре, а у старијим разредима игре и вежбање војничко.⁵⁵

Један једини предмет, за верску наставу — науку хришћанску (веронауку), било је дозвољено да предају у основним школама срп-

ски свештеници. Чак им је и програмом утврђен задатак да за овај предмет и сами напишу програм.⁵⁶

„Старање и непосредно надзиравање наставе о вери као и верска вежбања деце, која припадају католичкој цркви, српско-православном, евангеличком, муслиманском, јеврејском вероисповедном друштву, оставља се у школама — неслабећи надзор Ц. и К. војне управе — дотичној цркви или вероисповедном друштву“.⁵⁷ У складу са тим, науку хришћанску било је дозвољено да у основним школама предају српски свештеници.⁵⁸

УЏБЕНИЦИ ШКОЛСКЕ 1916/17. ГОДИНЕ

За извршавање овако утврђеног програма појавио се проблем: на ком писму ће се изводити? По раније донетој одлуци Врховне команде, имала се у свим школама предавати само латиница. Према томе, подразумевани су и такви уџбеници, којих у Србији није било. Због тога су се гуверманске власти обратиле за помоћ земаљским владама у Сарајеву и Загребу са молбом да им се пошаљу књиге за основну школу, што су оне и учиниле.⁵⁹

„Земаљска накнада школских књига и тисканица“ из Загреба је одмах послала тражене књиге за „ниже пучке школе“: „Почетницу“, „Читанку за II разред“ и „Рачуницу за I—V разреда“ и „Гимнастику“. Земаљска влада за БиХ је књиге свог издања за основне школе упутила у Србију тек у мају: „Прву читанку“, I и II свезак; „Другу“, „Трећу“ и „Четврту читанку“; „Прву“, „Другу“, „Трећу“ и „Четврту рачуницу“.⁶⁰

Прводобијени уџбеници из Загреба су вероватно и определили гуверменске власти да њих одреди као уџбенике за нову школску годину. Од велике пошиљке из Загреба један део подељен је окружјама у мају,⁶¹ а други у јуну.⁶²

Округ Чачак

Неповољна ситуација са школама у чачанском округу у лето 1916. огледала се и у набавци уџбеника. У августу Осмо одељење ВГГ наложило је Окружној команди у Чачку да новац послат за школске уџбенике, у висини од 7.500 круна, одмах врати интендатури ВГГ, а књиге које су примљене стави у депозит све до отварања школа.⁶³ И у писму упућеном 20. септембра те године од стране ВГГ Окруж-

ној команди говори се о књигама: за школе ће се од оне суме од 7.500 круна утрошити око 1.700 за набавку 600 „Почетница“, 660 „Читанки“ за II разред, 250 „Рачуница“ за I разред, 300 „Рачуница“ за II разред, 250 „Рачуница“ за III разред, 200 „Рачуница“ за IV разред и 150 „Рачуница“ за V разред, као и осам „Гимнастика“, а сви ови уџбеници речено је да ће јој бити накнадно послати.⁶⁴

У јануару 1917. са отварањем школа послат је и захтев за уџбенике, који су дошли у фебруару. Пошиљка од 11 сандука и 34 пакета садржавала је следеће материјале: „Почетница“ за I разред — 100, „Читанка“ за II разред — 600, за III разред — 500, за IV разред — 400 комада, „Рачуница“ за I разред — 150, за II разред — 300, за III разред — 500, за IV разред — 350, „Писанка“ за основне школе — по 100 за сваки разред, „Вежбанке за писмене задатке“ — 600, „Вежбанке за диктат“; за I разред — 100, за II и III разред — по 200, а за IV разред — 250, „Вежбанке за задатке“ (домаће) — 300, Блокови за цртање — 3.000, „Цртанке за геометрију“ — 1.000 комада. Ту је било још и 16 других врста школског прибора: оловке, пера за писање, држаљице, мастило, лењири, шестари, термометри и друго — све у вредности од 6.576,40 круна.⁶⁵

Иако ревносна у тражењу књига, Окружна команда није била таква у плаћању. Тако је Осмо одељење ВГГ у марту 1917. опоменуло Окружну команду на измирење дуговања за ону „партију“ уџбеника послатих још у лето 1916. године.⁶⁶ А у априлу тај дуг за уџбенике је износио још 37,50 круна.⁶⁷

Округ Горњи Милановац

У школама овог округа у лето 1916. примљен је изванредан контингент књига: 200 „Почетница“, 260 „Читанки“ за II разред, по 100 „Рачуница“ за I—IV разреда, 50 „Рачуница“ за V разред и 10 „Гимнастика“.⁶⁸

Почетком децембра затражила је Окружна команда да се од одобрене јој суме у износу од 3.065 круна набаве: 2.500 „Почетница“, по 200 „Читанки“ II, III и IV разред, 1.000 „Рачуница“ за I разред и по 200 „Рачуница“ за II, III и IV разред, као и сав остали потребан школски материјал.⁶⁹

Овај материјал стигао је у фебруару 1917. Пошиљка од седам сандука и 11 пакета садржавала је: „Почетница“ за I разред — 400, „Читанка“ за II, III и IV разред — по 200, „Рачуница“ за I и II раз-

ред — по 150, а за III и IV разред — по 200, „Писанка“ за основне школе“ — 840, „Вежбанке за писмене задатке“ — 775, „Вежбанка за диктат“ за I разред — 75, а за II, III и IV разред — по 150, „Вежбанка за задатке“ (домаће) — 450, Блокова за цртање — 1.000, „Цртанка за геометрију“ — 200 комада. Сем овога — још доста различитог школског прибора. Укупна вредност: 2.840,88 круна.⁷⁰

И овој команди је ВГГ у марту 1917. послао опомену са захтевом да пошаље новац за оне књиге упућене у лето 1916. Укупно: 749,70 круна.⁷¹

ШКОЛСКА 1917/18. ГОДИНА

У новој школској години, која је започела у јесен 1917, уведени су нови уџбеници. Наиме, „Правилником за увођење нових школских књига у основним школама Србије“, донетим 26. јула 1917. године,⁷² на место књига из Хрватске прописане су оне које су у употреби у Босни и Херцеговини.

Двадесетдругог августа 1917. упутио је ВГГ писмо Земаљској влади у Сарајеву са молбом да пошаље окружним командама тражене школске књиге.⁷³

За нову школску годину Окружна команда из Чачка упутила је у августу телеграм тражећи од књига штампаних у Босни и Херцеговини: „Прву читанку“, први свезак — 200, „Прву читанку“, други свезак — 200, „Другу читанку“ — 250, „Прву рачуницу за основне школе“ — 200 и „Другу рачуницу“ за основне школе 250 комада.⁷⁴

Окружна команда из Горњег Милановца је од књига штампаних у Босни и Херцеговини наручила: за I разред „Прву читанку“, први свезак — 500, „Прву читанку“, други свезак — 500 и „Прву рачуницу“ — 500 комада; за II разред „Другу читанку“ — 600 и „Другу рачуницу“ — 500 комада; за III разред „Трећу читанку“ и „Трећу рачуницу“ — по 150 комада; за IV разред „Четврту читанку“ и „Четврту рачуницу“ — по 30 комада.⁷⁵

У фебруару 1918. стигле су и нове књиге за верску наставу и подељене школама.⁷⁶

Када говоримо о свим овим књигама које су стизале у Србију из Загреба или из Сарајева, морамо напоменути да су оне биле најновијих издања — штампане 1914. и 1915. године.⁷⁷

АЗИЛИ ЗА СИРОЧАД СА ПРИДОДАТИМ ОСНОВНИМ ШКОЛАМА У ЧАЧКУ И ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ

Као последица ратних догађаја, велики број деце нашао се ван породица, или је изгубио родитеље. Једна од мера, којима се желело да се под војном управом „пружи добро васпитање и замена родитељске куће“,⁷⁸ било је и оснивање азила, домова за смештај деце, у којима ће она наћи склониште од ситуације у којој су се нашла.

Азил је отворан у сваком округу, а седиште његово је требало да буде у седишту окружне команде. Тако је, како је Наредба ВГГ предвиђала, вероватно на предлог окружних команди, у априлу 1916. године, донета одлука да се у више места, а међу њима и у Горњем Милановцу и Чачку, оснује азил.⁷⁹

За управника новоформиране установе у сваком месту, као и управитеља основне школе придодате азилу, имао је да буде одређен неки официр или подофицир, способан за учитеља.⁸⁰

Управнику, са персоналом који је сачињавао потребан број наставника и надзорника, било је поверено „непосредно руковођење моралним и телесним васпитањем питомаца“. Међутим, у Горњем Милановцу, не знамо из којих разлога, дошло је до одступања од ове одредбе. За управницу овог азила одмах, у априлу 1916, одређена је, по сопственој молби, Зденка, супруга окружног инжењера Фрање Абрамовића. Она је, према подацима које је навела у својој молби, била апсолвент женске индустријске школе у Загребу, а студирала је и педагогију на Загребачком лицеју.⁸¹ Иако је овај азил одмах добио управницу, по подацима који постоје, изгледа да је почео да ради касније, тек у јуну те године. Наиме, завршни рачун за годишњи рад 1916/17, који је послат ВГГ, наводи податке од јуна 1916. као почетне.⁸² Од осталог особља, које је ту запослено, постоје подаци да је као дечја неговатељица радила Катарина Ђоковић. Она је у азилу запослена од 1. септембра 1916. За свој рад је, према важећим прописима, примала једну круну дневно. Међутим, по предлогу који је упућен из Горњег Милановца, од априла 1917. плата јој је повећана на три круне дневно.⁸³ Иначе, персонал азила у Горњем Милановцу састојао се од пет лица различитих профила, од управника до куvara, а имао је и различите плате, од четири до једне круне дневно (кувар једну — управник четири).⁸⁴

За азил у Чачку постојећи подаци говоре да је започео рад 1. априла 1916.⁸⁵ Међутим, подаци о особљу које је у њему радило, сем да су међу њима магационер и благајник, не постоје. Завршни ра-

чун азила у Чачку за период 1. април 1916 — 1. јул 1917. године, који је једини извор података о овој установи, говори да се о њему старао „комитет дама“, коме је на челу Мира Ристић, као председник. Овај одбор контролисао је и рад, нарочито финансије, јер се као контролор потписала Олга Коларовић, по презимену и она Чачанка. Трошкови за издржавање азила формиран су, према Наредби од 24. јула 1916,⁸⁶ од: „а) из земаљских средстава, б) од добровољних прилога приватних лица, општинских и добротворних друштава, ц) од прихода економије азила, д) од новчаних казни које по закону иду у прилог школским цељима“.

Прилив средстава за рад азила у Горњем Милановцу, по прва три основа вероватно није редовно текао, па није био довољан, што је натерало Окружну команду да се, у више наврата, обрати за помоћ Генералном гуверману и његовом Осмом одељењу. Подлога за ово обраћање нађена је у одредби да се за то може користити и новац од наплаћених казни. Из тог разлога је коришћење ових средстава тражено у јануару, марту, јулу, августу и новембру 1917.⁸⁷ По завршном рачуну за период јуни 1916 — јули 1917. добијене су од ове врсте прихода 21.068,62 круне, а утрошено 20.126,91 круна.⁸⁸

Да би ту ситуацију поправила, Окружна команда се у 1918. години прогласом преко „Службеног гласника команде“ обратила за помоћ становништву округа. Износећи финансијско стање у 1917. години, она је замолила за помоћ у одећи, постељини и храни. При томе је обећавала да ће свима који своту већу од 10 круна или нешто од ствари поклоне име бити објављено у том службеном листу. Истовремено је наведено ко су дародавци од 1. јануара до 1. априла 1918; међу њима, са стварима, и среске команде у Горњем Милановцу и Прељини, а у новцу, сем њих, још 33 дародавца из разних места округа.⁸⁹

Азил у Чачку је, за разлику од оног у Горњем Милановцу, уредније оскрбљиван финансијским средствима. Његов рад су својом помоћи омогућили општина Чачак, аустроугарске старешине и управе: шеф Гувермана Салис Левис, мајор Коварчик, Окружна и Среска команда, а помоћ је стигла и од америчког Црвеног крста, Швајцараца и других. Од укупно добијених средстава за период април 1916 — јуни 1917. у износу од 23.443,03 круне, помоћ је била 14.783,02 круне. Овај новац утрошен је на исхрану, набавку материјала за одећу, ципеле и веш. По педантном магационеру, 56.702 порције хране садржавале су: пшеницу, пасуљ, кромпир, месо, маст, сланину,

ШКОЛСТВО У ОКРУЗИМА ЧАЧАНСКОМ И ГОРЊОМИЛАНОВАЧКОМ ОД 1916. ДО 1918. ГОДИНЕ

паприку, кукуруз, шљиве, пекмез од шљива, шећер, јаја, млеко из конзерви, спанаћ, купус, хлеб, винско сирће и друго.

Иначе, окружна заповешдиштва су била дужна да три недеље пре почетка школске године саставе буџет азила за наредну, а три недеље по њеном завршетку — завршни рачун за азил под њиховом управом. Одобрење овог рачуна давао је ВГГ.

Из буџета који је азил у Горњем Милановцу саставио у августу 1917. у износу од 59.790 круна, видимо нпр. да је за стан и храну 120 штићеника предвиђено 43.800, односно по круна дневно. За одећу је предвиђена 1/5 од суме за исхрану, 8.760 круна, што је износило по штићенику 0,20 круна.

Што се, пак, тиче броја штићеника, он се у Горњем Милановцу кретао од 75 за период јуни 1916 — јули 1917,⁹⁰ да се у јулу 1917. повиси на 90, а већ у новембру те године попне на 100.⁹¹ То је био пун капацитет, што се види из извештаја од августа 1917, у коме се каже да у њему нема слободних места.⁹²

Број штићеника у чачанском азилу, као податак, не постоји. Али, ако се узме већ наведени број порција хране издат у периоду април 1916 — јуни 1917, па подели са бројем дана, може се закључити да је он био нешто већи од 60 дневно, што је и минимум за постојање азила.⁹³ Овај број је и максимум капацитета, јер извештај Окружне команде из Чачка од 16. јула 1917. каже да у азилу нема више места, што значи да је попуњен.⁹⁴

По годинама узраста, деца смештена у азилу била су веома млада. Њихова старост је од четири до 12 година.⁹⁵ Сви они су били ученици основне школе придодате уз азил. Деца у азилу у Горњем Милановцу била су веома мала, јер — како Окружна команда у свом извештају од децембра 1916. јавља — није било ђака за већи разред од првог.⁹⁶

Иначе, по прописима, пријем деце вршен је сваке године пред почетак школске наставе, а о томе ко ће бити примљен — решавала је Окружна команда.

Примљено 21. VI 1989.

НАПОМЕНЕ

1. Архив Србије, Војни Генерални гувернман, VIII бр. 14. (У даљем тексту: АС, ВГГ).
2. Архив Србије, Службени гласник Ц. и К. Окружног заповедништва у Горњем Милановцу, број 1/1918. (У даљем тексту: АС, Сл. гл. Мил. 1/1918).
3. АС, ВГГ VIII бр. 950, 1680, 1706.
4. Исто, бр. 17, 459.
5. Архив Србије, Службени гласник Ц. и К. Окружног заповедништва у Чачку, број 1/1917. (У даљем тексту: АС, Сл. гл. Чачак 1/1917).
6. АС, Сл. гл. Мил. 1/1918.
7. АС, ВГГ VIII бр. 37, 80.
8. АС, ВГГ VIII бр. 167.
9. АС, ВГГ VIII бр. 207.
10. АС, ВГГ VIII бр. 573.
11. АС, Сл. гл. Чачак 1/1917.
12. АС, ВГГ VIII бр. 10, 106.
13. АС, ВГГ VIII бр. 127.
14. АС, ВГГ VIII бр. 240.
15. АС, ВГГ VIII бр. 535, 567.
16. АС, ВГГ VIII бр. 862.
17. АС, ВГГ VIII бр. 894.
18. АС, ВГГ VIII бр. 921.
19. АС, ВГГ VIII бр. 966.
20. АС, ВГГ VIII бр. 934.
21. АС, ВГГ VIII бр. 1002, 1266.
22. АС, ВГГ VIII бр. 1328.
23. АС, ВГГ VIII бр. 1535.
24. АС, ВГГ VIII бр. 1609.
25. АС, ВГГ VIII бр. 1625.
26. АС, ВГГ VIII бр. 1610.
27. АС, ВГГ VIII бр. 1540, 1549.
28. АС, ВГГ VIII бр. 52.
29. Овде не можемо навести број ученика и ученица по групама. У марту је било ван школе 283 ученика и 317. ученица. За повећан број Бака, за нових 14 у мају, нема података дали су то ученици или ученице, односно поименице.
30. АС, ВГГ VIII бр. 321.
31. АС, ВГГ VIII бр. 509. Иако је пледирано да подаци о броју школа буду тачни, они су, не знамо из кога разлога, увек варирали. У извештају из фебруара (VIII/52) њихов број је 38, а у оном из јуна (VIII/321) је 33, а у овом (VIII/509) је чак 43 школе.
32. АС, ВГГ VIII бр. 620.
33. АС, ВГГ VIII бр. 619.
34. АС, ВГГ VIII бр. 684.
35. АС, ВГГ VIII бр. 766.
36. АС, ВГГ VIII бр. 887.
37. АС, ВГГ VIII бр. 934.
38. АС, ВГГ VIII бр. 965.
39. АС, ВГГ VIII бр. 1281, 1315.
40. АС, ВГГ VIII бр. 1638.
41. АС, ВГГ VIII бр. 1281.
42. АС, ВГГ VIII бр. 1315.
43. АС, ВГГ VIII бр. 1621.
44. и 45. Нема документе из којих би се видело због чега су искључене из школа учитељице Зисић и Љешевић, које сусрећемо у школама овог округа још у 1916 — прву у Горњем Милановцу, а другу у Мрчајевцима.
46. АС, ВГГ VIII бр. 1649.
47. АС, ВГГ VIII бр. 1652.
48. АС, ВГГ VIII бр. 1198.

ШКОЛСТВО У ОКРУЗИМА ЧАЧАНСКОМ И ГОРЊОМИЛАНОВАЧКОМ ОД 1916. ДО 1918.
ГОДИНЕ

49. АС, Сл. гл. Чачак 1/1917.
50. Исто.
51. АС, ВГГ VIII бр. 38 и IX бр. 134.
52. АС, ВГГ VIII бр. 42.
53. АС, ВГГ VIII бр. 1309.
54. АС, ВГГ VIII бр. 753, 1790.
55. АС, ВГГ VIII бр. 1790.
56. АС, ВГГ VIII бр. 987, 1790.
57. АС, Сл. гл. Мил. 1/1918.
58. АС, ВГГ VIII бр. 987, 1790.
59. АС, ВГГ VIII бр. 19, 26.
60. АС, ВГГ VIII бр. 107, 143, 243.
61. АС, ВГГ VIII бр. 251.
62. АС, ВГГ VIII бр. 476.
63. АС, ВГГ VIII бр. 629.
64. АС, ВГГ VIII бр. 707.
65. АС, ВГГ VIII бр. 953.
66. АС, ВГГ VIII бр. 1274.
67. АС, ВГГ VIII бр. 1306.
68. АС, ВГГ VIII бр. 1290.
69. АС, ВГГ VIII бр. 1056.
70. АС, ВГГ VIII бр. 1056.
71. АС, ВГГ VIII бр. 1290.
72. АС, ВГГ VIII бр. 1409.
73. АС, ВГГ VIII бр. 1424.
74. АС, ВГГ VIII бр. 1432.
75. АС, ВГГ VIII бр. 1433.
76. АС, ВГГ VIII бр. 1755.
77. АС, ВГГ VIII бр. 26, 243, 1409.
78. Наредба Генералног војног гувернера о основним школама, од 24. јула 1916, Одељак азили за сирочад чл. 20, Сл. гл. Чачак 1/1917.
79. АС, ВГГ VIII бр. 238. Остала места су била још: Београд, Шабац, Крушевац, Крагујевац и Митровица.
80. Чланови 22 и 24 већ наведене наредбе о основним школама.
81. АС, ВГГ VIII бр. 241.
82. АС, ВГГ VIII бр. 1083.
83. АС, ВГГ VIII бр. 1090, 1320.
84. АС, ВГГ VIII бр. 1427. Буџет азила у Горњем Милановцу за 1917/1918.
85. АС, ВГГ VIII бр. 1422. Завршни рачун азила у Чачку, за период 1916 — јуни 1917.
86. Члан 26 већ наведене наредбе о основним школама.
87. АС, ВГГ VIII бр. 983, 1083, 1403, 1481, 1591.
88. АС, ВГГ VIII бр. 1083.
89. АС, Сл. гл. Милановац од 1. априла 1918. године — додаток.
90. АС, ВГГ VIII бр. 1083.
91. АС, ВГГ VIII бр. 1403, 1591.
92. АС, ВГГ VIII бр. 1404.
93. Члан 21 већ наведене наредбе о основним школама.
94. АС, ВГГ VIII бр. 1461.
95. Члан 23 већ наведене наредбе о основним школама.
96. АС, ВГГ VIII бр. 842. Стање је на дан 1. новембра 1916.

ÉCOLES DANS LES ARRONDISSEMENTS DE ČAČAK ET DE
GORNJI MILANOVAC PENDANT L'OCCUPATION DE LA SERBIE
(1916—1918)

En envahissant la Serbie dans la Première guerre mondiale, l'occupant se proposait de la dévaster et de l'anéantir complètement. La culture était un des domaines de cette «activité» et l'enseignement primaire en consistait un élément fondamental.

Le système scolaire établi fut rejeté sur tout le territoire de la Serbie pour être remplacé par un autre, dont la conception et les fins étaient toutes différentes. Le cyrillique fut banni de l'enseignement au profit de l'alphabet latin. Les manuels et les fournitures d'école, jusqu'aux cahiers, étaient importés d'Autriche-Hongrie. Le corps enseignant des écoles fondées par l'occupant était constitué par des personnes provenant des territoires qui n'avaient pas appartenu à la Serbie. C'étaient, au début, des sous-officiers austro-hongrois auxquels se substituèrent plus tard des civils. La mise en oeuvre de l'activité en question était confiée aux autorités militaires d'occupation, notamment aux préposés de l'enseignement, dont la charge fut instituée auprès de chaque kommandatur d'arrondissement.

Sur la base des documents d'archives, qui n'ont pas été décrits jusqu'ici, l'auteur du présent ouvrage expose l'histoire de ces écoles et asiles d'orphelins sur le territoire des arrondissements de Čačak et de Gornji Milanovac, depuis leur fondation jusqu'à fin septembre 1918 où ils cessèrent de fonctionner. On y trouvera des informations sur le nombre de ces institutions, sur leur programme d'enseignement, sur les manuels utilisés, ainsi que sur les enseignants.

Ljubodrag Popović